

МОТИВАЦІЙНО-ЦІННІСНИЙ КОМПОНЕНТ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ СТОСОВНО ПОДРУЖНЬОГО ЖИТТЯ

Старшокласників не можна вважати особистісно зрілими стосовно подружнього життя, якщо в них немає чіткого уявлення про те, з якою метою вони беруть шлюб, чого очікують від сім'ї, які сімейні стосунки хотіли б побудувати, які обов'язки на них покладає шлюбне життя тощо.

Особистісна зрілість старшокласників щодо подружнього життя – це динамічне утворення, що залежить від багатьох зовнішніх та внутрішніх чинників. Воно являє собою синтез взаємопов'язаних і взаємозумовлених компонентів: мотиваційно-ціннісного (мотиви, ціннісні орієнтації), когнітивного, або пізнавального (система знань і переконань), особистісного (відповідальність, самостійність тощо), емоційно-регулятивного і поведінкового (емоції та особливості саморегуляції).

Усі компоненти особистісної зрілості взаємопов'язані та взаємообумовлені. Формування та становлення особистісної зрілості старшокласників стосовно сімейного життя – складний процес, якому притаманні цілісність, динамізм, стійкість. Завдання нашої статті полягає в розкритті одного з найголовніших компонентів особистісної зрілості старшокласників щодо подружнього життя – мотиваційно-ціннісного компонента.

Важливу роль для розуміння процесів формування сім'ї відіграє вивчення шлюбно-сімейної мотивації. Від мотивів здебільшого залежить міцність подружнього союзу на подальше життя в сім'ї, хоча вони не завжди зберігають своє значення протягом тривалого часу.

За визначенням психолога-дослідника О.М. Леонтєва [7], мотив ґрунтується на певній потребі, причому, чим багатшою є мотиваційна структура сімейної пари, тим багатший їхній духовний світ і тим більше вони мають можливостей виявити спільні погляди, сумісно й виважено прийняти рішення.

Мотиваційно-ціннісний компонент передбачає існування в старшокласників стійкої позитивної мотивації до шлюбу, свідоме бажання мати сім'ю, прагнення бути щасливим у шлюбі, досягати успіхів, попри різні ускладнення і труднощі. До цього компонента входять цілі та мотиви одруження якими виступають потреби у спілкуванні та вихованні дітей, матеріальні потреби, очікування кращого життя, а також ціннісні орієнтації, життєві позиції особистості. Соціолог Н.В. Малярова [6] типи мотивацій шлюбів поділяє на три групи: досліджувані однієї групи потребують самого шлюбу; другі – потребують

уже певний тип шлюбу (престижність, матеріальні міркування тощо); треті – орієнтовані на іншу людину (вони відчують потребу саме у такій людині, а не іншій, саме з такими, а не іншими рисами).

Як відмічається в дослідженні [4], мотивація шлюбу включає чотири основні мотиви: господарчо-побутовий, морально-психологічний, сімейно-батьківський та інтимно-особистісний. Одружуючись, люди керуються різними мотивами. Ними можуть бути: 1) господарчо-побутовий союз (орієнтація на налагоджений побут і ведення домашнього господарства); 2) морально-психологічний (бажання знайти духовно близького супутника життя, вірного друга); 3) сімейно-батьківський (орієнтація на народження і виховання дітей); 4) інтимно-особистісний (прагнення знайти бажаного за особистісними якостями партнера для кохання).

За дослідженнями Е. Ейдемільера [8], у родинах, в яких порушена нормальна реалізація сімейних функцій (дисфункціональних родинах) і відповідно спостерігається незадоволеність шлюбом, мотиви створення сім'ї були такими: прагнення відійти від опіки батьків – 50%; почуття обов'язку – 49%; самотність – 26,6%; наслідування традицій (ініціатива батьків) – 25%; кохання – 9,3%; престиж, сподівання на добробут – 5,3%; помста колишньому коханому(ій) – 3,1%.

Психолог В.П. Кравець [6], у своєму дослідженні визначає такі шлюбно-сімейні мотиви: шлюб з кохання, за прикладом, шлюб з розуму, з помсти, з розрахунку, прагнення легалізувати інтимні стосунки, побоювання залишитися самотнім, вимушений шлюб, експериментальний шлюб. Розглянемо їх докладніше.

Шлюб з кохання. Значна кількість наречених як головний мотив шлюбу висувають кохання (за різними даними 40% - 60%). Згідно з нашими дослідженнями, цей показник коливається в межах 38 - 59%. Кохання є настільки багатоплановим поняттям, що воно не може розкрити справжні спонукання людини, яка бере шлюб. Суть кохання різні люди розуміють по-різному. В зв'язку з цим виникають ситуації, які становлять небезпеку для суспільства і людей, які стають їхніми учасниками. Так, ототожнення поняття “кохання” і “сексуальний потяг” приводить до низького рівня вибірковості в сексуальних стосунках, а отже, до скороспілих шлюбів, які часом закінчуються розлученнями, зростанням неповних сімей тощо. Крім того, існує установка на припинення шлюбу тоді, коли послаблюється або зникає кохання, що може бути ілюзією. Внаслідок цього виникає конфлікт, який іноді руйнує сім'ю. Часто виникає запитання: “Чи всі шлюби з кохання у подальшому є вдалими, стабільними і щасливими?”. Кохання стає необхідною, але недостатньою умовою щасливого шлюбу. Пристрасне

дошлюбне кохання не лише не гарантує гармонійності сімейних стосунків, а й навпаки, часто руйнує гармонію.

Шлюб за прикладом. Бувають випадки, коли одружуються, керуючись мотивом не відстати від подруг, друзів. Лише з цікавості пов'язують свою долю з іншою людиною, оскільки “всі про це кажуть, треба і мені спробувати, що це таке”. Кількість осіб, які одружуються у такий спосіб, сьогодні скорочується. Молоді, особливо жінки, стають більш обачними: “аби чоловік”, “аби жінка” – це вже не їхнє гасло. Згідно з нашими даними, респондентів із таким мотивом дуже мало - до 3,5 відсотка.

Шлюб з помсти. Дівчина, з якою юнак зустрічався до армії, вийшла заміж за іншого. Реакція юнака: “то я їй покажу, що теж про неї не думаю!” Дівчина закохалась у хлопця, який потім залишає її; вона прагне довести, що “може мати кращого за нього!” І ось вже гості кричать “гірко” на безрадісному весіллі, за яким місяці чи роки розчарувань і життєвого невдоволення. За нашими даними, цей показник дорівнює нулю, хоча бувають і винятки.

Шлюб з розрахунку. Варто подивитися на деякі шлюбні оголошення, щоб зрозуміти суть цього мотиву: “Шукаю цікавого чоловіка з квартирою”; “30-річна блондинка шукає друга життя, будь-якого віку з міською пропискою”. В основі такого шлюбу лежать меркантильні інтереси, бажання поліпшити свої житлові умови, отримати міську прописку, не виїжджати на роботу за призначенням (коли навчався за направленням організації), прагнення до отримання здешевленого побутового обслуговування та комфорту, тобто певну користь. У шлюбі з розрахунку людина прагне щось отримати. За нашими даними цей мотив обрали близько 34,6% респондентів.

Шлюб з розуму – це свідомий вибір партнерами один одного. Такий шлюб суперечить думці про те, що потрібно створювати сім'ю лише на основі палкого кохання, але він ґрунтується на тому, що партнерам приємно бути один з одним, у них багато спільних тем для розмов, вони поважають інтереси один одного. У них є риси, які забезпечать в майбутньому повноцінне виконання шлюбно-сімейних функцій, належний психологічний комфорт та сімейний затишок. Статистика свідчить, що шлюб, укладений не “з кохання” не означає “нешчасливого шлюбу”. За нашими даними, таких до 39% досліджуваних.

Прагнення легалізувати інтимні стосунки. Цей мотив ґрунтується на сексуальній привабливості партнера і небажанні ховатись від стороннього ока, особливо від батьків, зі своїми взаєминами. Про наслідки тут не замислюються. За нашими даними, таких до 13,6 відсотка.

Побоювання залишитися самотнім. Таке побоювання підганяє і дівчат, і хлопців. Воно спотворює справжню картину оточуючого світу, перетворює світлі

мрії про кохання, щастя, одруження, дітей у полювання за шлюбним свідоцтвом. За нашими даними, таких до 4,8 відсотка.

Вимушений шлюб. У дошлюбний період дівчина завагітніла, а хлопець відмовляється одружуватися. Під впливом батьків, знайомих, часом громадських організацій робиться все, щоб шлюб все-таки відбувся. За нашими даними, цей мотив має дуже малий відсоток.

Експериментальні шлюби. В основі таких шлюбів лежить установка: “Спробую одружитися, як не вийде, розлучусь”. “Сподобались один одному, то й добре, не огидний – жити можна”. Така установка на нетривалість позбавляє і без того слабку симпатію опору незгодам і здатності боротися за своє щастя.

Певний час переважна більшість шлюбів створювалася на основі кохання. Чому ж побудовані на ідеальній основі шлюби так часто розпадалися? На це запитання можна знайти відповідь у працях російського соціолога С.І. Голода [1]. Він виявив, що серед чоловіків шлюб мотивувався коханням у 39,1%, серед жінок – в 49,6% випадків. Йому важко було зрозуміти, який зміст опитувані вкладали в це поняття, бо кохання включає елементи легковажності і помилковості, а тому шлюб тільки з кохання можна вважати легковажним. С.І. Голод аналізував зв'язок мотивів шлюбу і його стійкості. Він дійшов висновку, що надійна основа шлюбу – духовно близька людина, а не пристрасне кохання. Ми поділяємо думку С. Голода та В. Кравця, що шлюб і кохання не збігаються: кохання є необхідною, але недостатньою умовою гармонійних сімейних стосунків.

І.В. Гребенніков [2], В.І. Зацепін [3], В.П. Кравець та С.І. Голод виявили зв'язок між мотивами одруження і задоволеністю сімейним життям. На основі вивчення уявлень молоді про значущість сім'ї і цілі шлюбу вони визначають дві групи мотивів: 1) морально-емоційні мотиви; 2) мотиви, пов'язані із матеріальними стимулами.

До першої групи належать: кохання, спільність поглядів, інтересів, взаємна симпатія, повага і дружба, привабливість, моральні якості, бажання мати дітей, самотність. Друга група включає: матеріальну забезпеченість, наявність житла у майбутнього чоловіка (дружини), прагнення до зміни місця проживання, йти від опіки батьків.

Аналіз впливу шлюбно-сімейної мотивації на задоволеність шлюбом свідчить, що серед тих, хто уклав подружній союз з кохання і за спільністю поглядів водночас найбільше задоволених шлюбом.

Ми поділяємо погляди В.П. Кравця, О.Г. Кір'янової, І.В. Гребеннікова, В.І. Зацепіна та С.І. Голода щодо шлюбно-сімейних мотивів. На основі їхніх класифікацій ми виділили мотиви, що найчастіше трапляються, та провели анкетування у Сімферополі (велике місто), у Бахчисараї (маленьке місто) та в селі

Скалисте. Учням ми поставили таке запитання: “Що Вас можливо буде спонукати до одруження? Як Ви думаєте?”. Було опитано 315 учнів 9 – 11 класів.

Результати засвідчили, що ієрархія мотивів одруження в середовищі старшокласників має такий вигляд: на першому місці – кохання, на другому – спільність інтересів і поглядів, що підтверджує висновки С.І. Голода [1]. Проте, провівши додаткове опитування школярів, ми виявили й іншу ієрархію мотивів одруження. Було поставлено таке запитання: “На Вашу думку, які мотиви одруження молодих людей переважають у наш час?” Результати опитування показали іншу ієрархію мотивів одруження в середовищі сучасної молоді з погляду старшокласників. На першому місці перебуває матеріальна забезпеченість майбутнього партнера, а вже друге місце поділили такі мотиви, як з кохання та з розрахунку.

Таким чином, найголовнішими мотивами одруження з погляду 315 школярів 9 – 11 класів Криму є матеріальна забезпеченість майбутнього партнера, кохання, спільність інтересів і поглядів та з розрахунку.

Особливе місце в мотивації шлюбу посідають ціннісні орієнтації особистості. Вони є важливим критерієм та показником рівня особистісного самовизначення в різних сферах діяльності, а також у сфері родинного життя. Вони мають важливе значення у становленні особистісної зрілості старшокласників стосовно сімейного життя. Саме ціннісні орієнтації значною мірою визначають вибір майбутнього партнера, задоволеність і стабільність у сім’ї, впливають на характер міжособистісних стосунків, формують рольові очікування, домагання тощо.

Шлюб, сім’я налаштовані так, що у чоловіка і жінки має бути однакова чи подібна система цінностей. Коли один з них оцінює якісь вчинки як нормальні, а інший – як ненормальні, дуже швидко настає дисонанс у відносинах, і шлюб стає неможливим. Ціннісні орієнтації являють собою цілісну і відносно стійку систему фіксованих установок, які визначаються як специфічний стан суб’єкта, його готовність до виконання певної діяльності з метою задоволення своєї потреби.

Ціннісні орієнтації є важливим елементом структури особистісної зрілості старшокласників. Вони формуються в процесі взаємодії особистості із соціальним середовищем, характеризують стійке ставлення особистості до матеріальних і духовних цінностей, виконують функцію внутрішнього регулювання поведінки людини в певних соціальних умовах.

Для вивчення ціннісних орієнтацій школярів нами була використана “Методика дослідження ціннісних орієнтацій” С.В. Ковальова [5]. Ця методика відображує особливості функціонування ціннісних орієнтацій особистості. Цінності розглянуто за двома основними групами: першу становлять цінності-цілі

(термінальні цінності, далі Т-цінності), другу – цінності-засоби (інструментальні цінності, далі І-цінності).

Термінальні цінності – це те, що потенційно може мати значення для особистості, коли вона визначається у світі та суспільстві, а також те, до чого вона прагне нині і прагнутиме в майбутньому. Термінальні цінності ніби визначають сенс життя людини, вказують, що для неї є визначальним та цінним. Вміння самовизначитися, знайти самого себе, свою мету і своє місце в житті – важливий показник особистісної зрілості.

Інструментальні цінності – це засоби, які людина вважає найбільш дієвими в досягненні життєво важливої мети. Ці цінності відіграють роль інструмента, за допомогою якого можна реалізувати термінальні цінності.

Виділення в структурі і змісті ціннісних орієнтацій цих двох груп цінностей дає змогу глибше розкрити інтерпретацію змістового боку ціннісних орієнтацій. В опитуванні брали участь учні шкіл Криму. Вони мали прорангувати 18 термінальних цінностей та 18 інструментальних цінностей. Таким чином, цінності утворили ієрархічну (рангову) структуру ціннісних орієнтацій учнів. Цінності, що потрапили до верхньої частини цієї структури, визначають головну орієнтацію індивіда на певну мету та засоби його діяльності, що дає змогу охарактеризувати спрямованість особистості. Цінності, що потрапили до нижньої частини структури, також характеризують спрямованість особистості, оскільки показують малу значущість цілей та засобів для цієї людини. Цінності, що згрупувалися в середині структури, дають мало інформації для визначення спрямованості особистості. Їм властива тенденція до змін свого рангового місця залежно від умов життя та діяльності учня.

Аналіз даних, розглянутих вище, дали змогу визначити типологію ціннісних орієнтацій учнів 9-11 класів великого міста, маленького міста та села, а також встановити їхню статеву різницю. Як термінальні, так і інструментальні цінності різняться залежно від статі та місця проживання і навчання. Отже, можна визначити переважно “чоловічі” та переважно “жіночі” ціннісні орієнтації, а також орієнтації, що переважають у великих та малих містах і селах Криму.

Перші місця Т-цінностей у хлопців, що проживають на території великого міста: вірні друзі, кохання, здоров’я, цікава робота, щасливе сімейне життя, а серед І-цінностей – вихованість, освіченість, чесність, акуратність, життєрадісність. У дівчат це відповідно – кохання, здоров’я, вірні друзі, щасливе сімейне життя, цікава робота, а в списку І-цінностей – вихованість, чесність, освіченість, життєрадісність, акуратність.

Описані вище переважно “чоловічі” та “жіночі” ціннісні орієнтації в місті Сімферополі, з нашого погляду, не дають змогу диференціювати їх, тому що вони

практично збігаються і у хлопців, і у дівчат. Ми вважаємо, що це пояснюється впливом урбанізації суспільства на розвиток учнів.

Розглянуті “чоловічі” та “жіночі” ціннісні орієнтації в місті Бахчисараї та в селі Скалисте, з нашого погляду, дають змогу диференціювати їх, оскільки вони не збігаються в хлопців і дівчат. Саме хлопці з Бахчисараю до Т-цінностей віднесли матеріально забезпечене життя (3 місце) та життєву мудрість (4 місце), що не спостерігається в інших хлопців. Дівчата із села до Т-цінностей включили ще й матеріально забезпечене життя (4 місце), чого не спостерігається в міських дівчат. До І-цінностей дівчата з м. Бахчисараю, до виділених дівчатами із села та столиці, внесли ще й відповідальність (3 місце) і незалежність (5 місце), а сільські хлопці, крім виділених у міських хлопців, додали ще й відповідальність (4 місце).

Отже, до перших місць Т-цінностей у хлопців маленького міста увійшли: здоров'я, кохання, матеріально забезпечене життя, життєва мудрість, щасливе сімейне життя. Серед І-цінностей істотних змін немає: вихованість, акуратність, освіченість, життєрадісність, чесність. У дівчат це відповідно – кохання, здоров'я, вірні друзі, щасливе сімейне життя, цікава робота (навіть така сама послідовність, що й у дівчат з м. Сімферополя), а в списку І-цінностей істотні зміни. До перших місць І-цінностей увійшли: вихованість, акуратність, відповідальність, чесність, незалежність. Перші місця Т-цінностей у хлопців з села Скалисте посідають: здоров'я, кохання, вірні друзі, цікава робота, щасливе сімейне життя, а серед І-цінностей – вихованість, освіченість, акуратність, відповідальність, чесність. У дівчат це відповідно – здоров'я, кохання, вірні друзі, матеріально забезпечене життя, щасливе сімейне життя, а в списку І-цінностей – вихованість, чесність, акуратність, освіченість, життєрадісність.

У ранговій структурі цінностей привертає увагу те, що “вихованість” в усіх учнів займає перше місце, “кохання” – друге, крім міських дівчат (у них “кохання” перебуває на першому місці), “щасливе сімейне життя” займає 5 місце, окрім міських дівчат (у них “щасливе сімейне життя” займає 4 місце). Ці цінності згруповано у верхній частині ієрархічної структури, що визначає головну орієнтацію сучасних старшокласників.

Ціннісні орієнтації особистості включають різні аспекти взаємостосунків людини з навколишньою дійсністю. Для того щоб визначити ціннісні орієнтації у сфері щасливого сімейного життя старшокласників, ми дали їм таке завдання: “Виберіть цінності, потрібні для щасливого сімейного життя. Визначте ранг”. В основу цього завдання було покладено опитувальники С.І. Голода та В.П. Кравця. Саморангування дає учням можливість упорядкувати своє ставлення до певного набору цінностей, визначити переваги особистості. На основі одержаних оцінок

було встановлено середні оцінки – рангові місця цінностей. Результати подаються в таблиці 1.

Таблиця 1

Ранг цінностей сімейного життя

Цінностей сімейного життя	м. Сімферополь		м. Бахчисарай		с. Скалисте	
	Дівчата	Хлопці	Дівчата	Хлопці	Дівчата	Хлопці
Взаємне кохання	1	1	1	1	1	1
Взаєморозуміння	2	2	2	2	2	2
Матеріальний добробут	3	3	4	4	3	4
Діти	4	4	3	5	5	3
Окреме житло	5	5	5	7	4	5
Робота	6	7	6	6	6	6
Інтимність	7	6	7	8	8	8
Почуття обов'язку	8	8	10	3	7	7
Друзі	11	9	11	9	9	9
Цікаве дозвілля	10	10	8	10	10	12
Свобода дій	9	11	12	11	12	10
Рівномірний розподіл домашньої роботи	12	12	9	12	11	11

Отримані данні з таблиці 1 свідчать про те, що перші місця ієрархічної структури в усіх учнів займають: взаємне кохання, взаєморозуміння, матеріальний добробут, діти. Проте почуття обов'язку у хлопців розвинуто більше, ніж у дівчат. Останні місця, як у хлопців, так і у дівчат, посіли: друзі, цікаве дозвілля, свобода дій, рівномірний розподіл домашньої роботи.

Отже, можна зробити висновок, що у шкільній роботі спостерігаються певні недоліки щодо формування та становлення шлюбно-сімейних мотивів і ціннісних орієнтацій старшокласників стосовно подружнього життя. Саме ціннісні орієнтації, мотиви одруження, моральні норми, цільові уявлення про шлюб визначають функціонально-рольові очікування чоловіка та дружини. Узгодженість функціонально-рольових очікувань партнерів, демократичність, гнучкість, готовність до виконання певних сімейних функцій і ролей сприяють успішній взаємодії в майбутній сім'ї. Це потрібно враховувати при становленні мотиваційно-ціннісного компонента особистісної зрілості старшокласників стосовно подружнього життя, а також вивчати і розглядати цей компоненти в тісній взаємодії з іншими компонентами особистісної зрілості.

Література

1. Голод С.И. Социологические проблемы семьи и молодёжи. – Л.: Лениздат, 1972. – 107с.
2. Гребенников И.В. Основы семейной жизни: Уч. пособие для студ. пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1991. – 158с.
3. Зацепин В.И. О жизни супружеской. – М.: Молодая гвардия, 1984. – 192с.
4. Кирьянова О.Г. Кризис американской семьи. – М.: Пед-ка, 1984. – 224с.
5. Ковалев С.В. Подготовка старшеклассников к семейной жизни: тесты, опросники, ролевые игры: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 143с.
6. Кравець В.П. Психологія сімейного життя. Навч. посібник для студ. педвузів. – Тернопіль, 1995. – 696с.
7. Леонтьев А.Н. Сознание. Личность. – М.: Полит. лит-ра, 1977. – 302с.
8. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкий В.В. Психология и психотерапия семьи. – СПб.: Питер, 2000. – 656с.

В статье раскрываются содержание и значение мотивационно-ценностного компонента личностной зрелости старшеклассников относительно семейной жизни. Описываются исследовательские данные мотива вступления в брак, ценностные ориентации и ценности семейной жизни на материалах изучения старшеклассников школ Крыма.